

Srđan VUKADINOVIĆ*

TOLERANCIJA I HUMANIZAM U DJELU DŽONA PLAMENCA

UVOD

Egzistiranje drugačijeg i različitog u društvu podrazumijeva pronalaženje razloga da se nešto što je bitno različito od onoga što neko misli i radi poštuje i uvažava. Često se čini da je to nemoguća zadaća u konfliktnom društvu, pri tome podijeljenom po mnoštvu šavova. Razdioba stvara, nerijetko, mržnju koja proističe iz različitih strahova. A osnovni je strah od onog drugačijeg. Pri tome ako javni život preplave predrasude, stereotipi, i govor mržnje, netolerisanje postaje bitno obilježje ambijenta. U takvim uslovima mnogo je lakše zauzimati ekstremne stavove prema različitostima i (ne)tolerirati ih. Nepostojanje razumijevanja za drugačije koje nema uporišta u pravu, demokratiji, konkurenciji ili opštoj volji pokazuje istrošenost jednog realiteta u trpeljivosti. Kroz kritičko propitivanje nekoliko važnih teorija Džon Plamenac u svom poimanju tolerancije i humanizma testira ulogu prava, demokratije, slobodnih izbora i konkurencije, opšte volje, a pri tome sve to kroz zadovoljenje vrijednosnog društvenog interesa u smislu poštovanja i uvažavanja različitosti. Sama ideja tolerancije je za Plamenca mnogo bitnija od širenja te ideje. Jer uspostavljanje idejne strukture u svom konstituirajućem okviru daje kasnije mogućnost za promovisanje i zaživljavanje pojavnosti tolerisanja drugačijeg i zaživljavanja sistema mišljenja koje u prvi plan stavlja čovjeka i njegove potrebe. Ne znači to ništa drugo do da se tolerancija uči kroz vrijeme, događaje i praksu.

---

* Prof. dr sc. Srđan Vukadinović, Univerzitet Crne Gore

PRAVO KAO PREDUSLOV TOLERANCIJE

Kolektivna i pojedinačna praksa prihvatanja drugačijeg i različitog, saradnje sa različitim, kao i onima koji imaju drugačije stavove neminovno je vezana za izgrađenu pravnu podstrukturu društva. Čim postoji pravna infrastruktura, razvija se mogućnost uvažavanja drugačijeg i različitog koja uključuje svjesnu odluku da se u komunikaciji ne postupa nasilno. Postupanje ili ograničenje koje daju pravne regule je znak da se ne može odstupati u određenim stvarima od proklamovanog. Na fonu stava Džona Plamenca da u toleranciju ljudi vjeruju zbog „politike i vjere”,¹ političko značenje pojma tolerancije shvata se kao odstupanje od primjene sredstava državne, građanske ili pojedinačne prinude protiv iskazanog mišljenja i djelovanja pojedinaca.² Moć pravne norme omogućuje pojedincu da slobodno iskaže svoje mišljenje koliko god da je ono drugačije. Regule prava će ga zaštititi i u slučaju kada se „neka moćna skupina” organizuje da ga liši mogućnosti da iskaže ili ispolji nešto što je drugačije i različito. Ispoljavajući ono što je prirodni dio njega, a to je iskazivanje različitosti, pravo onemogućava druge da ga spriječe u takvoj nakani.

Pojedince privlači pravna struktura i institut pravne države iz razloga što se prihvataju određenja po kojima je moguće iznositi drugačije i različite stavove, a da ih pri tome niko ne sprečava, već naprotiv podstiče. Pravo je, po Džonu Plamencu, način da se dođe do dobra, a dobro je uvažavanje različitosti, kao i filozofskih i životnih promišljanja koja se zasnivaju na čovječnosti i onome što je suštinska potreba pojedinca. A potreba je i te kako mogućnost ispoljavanja različitoga i drugoga, i u uslovima kada ne postoji opšta saglasnost za tako nešto. Mogućnost slobodnog djelovanja koje podrazumijeva iznošenje drugačijega se uvijek smatra pravom. A pravo štiti mehanizam pravnih normi oličen u različitim zakonskim propisima. Toleriranje drugačijeg uz pravne pretpostavke je proces koji se prihvata, a kroz vrijeme i uči.

DEMOKRATIJA, TOLERANCIJA I HUMANIZAM

Zahtjevi modernog doba su ispoljeni i u tolerisanju različitosti i komunikaciji među pojedincima i grupama. Jedinственog pogleda na dru-

¹ Džon Plamenac, *Izabrana djela*, knjiga III, „Pobjeda” & C I D, Podgorica, 2007, str. 270.

² *Ibid.*, str. 271.

štvo i pojedinca nema, ali se u različitosti traga za onim što je zajedničko i gdje postoji maksimum saglasnosti, odnosno minimum nesaglasnosti. Kako ne postoji zaokružen pogled na društvo i čovjeka, tako i ne postoji saglasan stav o prihvatanju različitosti i drugačijeg. Pogled o tome se prihvata u momentu ispoljavanja različitosti i rješava se od trenutka do trenutka, od potrebe do potrebe.

Mnoge strukturne segmente tolerancije, dijaloga i humanizma Džon Plamenac prepoznaje u djelima predstavnika (neo)utilitarističke teorije o demokratiji.³ Pojedinač se ne može uspostaviti kao cjelovito biće dok ne dođe u dodir sa drugim pojedincima koji se od njega razlikuju. Na identičan način i Plamenac upotpunjuje svoja promišljanja na različitostima (neprihvaćenim teorijama) ili različitim stavovima (autori) o datoj pojavi. Očiti primjer učenja na različitostima kod Džona Plamenca se zapaža u navođenju stavova Rajta Milsa kada kritikuje pojedine autore koji govore o pojavnosti američke vladajuće klase i američke „vlade”. Navodeći da i kada kritikuje, Mils ne optužuje zbog pogrešnog shvatanja demokratije, već zbog preuveličavanja stepena u i na kojem je američki sistem demokratski. Ne poričući Milsove stavove da opisi američke demokratije ne odgovaraju istini, Džon Plamenac navodi da stavovi utilitarista zauzimaju važno mjesto u teorijskoj misli, priznajući da pojedini autori imaju snažne argumente u kritici. Uvažavajući različitosti do kojih se dolazi vremenom u tumačenju utilitarista, Plamenac naglašava da se njihovim teorijskim stavovima može dati realno objašnjenje određenih procesa, ali ne može dati opravdanje za funkcionisanje sistema kao cjeline. Takve različitosti se ne mogu objasniti samo jednim teorijskim pogledima, već se u pomoć moraju prizvati i drugi teorijski stavovi (Robert Dall), koji tretiraju procese demokratije.

Demokratija je bitna za uspostavu tolerancije i održanje društva. Slijedeći misao Džona Plamenca, narodnosne grupacije treba međusobno da budu otvorenije i da svaka od njih, ponaosob, argumente i ideje onih drugih uzima u obzir veoma temeljito i razložno. Jer iako mnoge od njih nemaju iste stavove po mnogim pitanjima, imaju gotovo identične ili makar slične demokratske prilike i pretpostavke da sve ono drugačije i različito ugrade u društveni okvir užeg i šireg društvenog ambijen-

³ *Ibid.*, str. 145.

ta u kome egzistiraju.⁴ A te pretpostavke su različite. Od slobodnih izbora i konkurencije do političke i djelatne aktivnosti koje pokazuju dobru obaviještenost i racionalnost.

3. OPŠTA VOLJA I TOLERANCIJA

U vremenu modernizma tehnologija i brzina ostvarenja nauma sve više uzimaju danak. Sa tehnologijom i kvantitetom razvija se i ljudska ambicija da do cilja stigne ne mareći mnogo za sredstva. Zahvaljujući virtuelizaciji društvenih odnosa, potreba pojedinca za pojedincem – prijateljem, drugom i saradnikom, se sve više smanjuje. Na taj način mogućnost učenja tolerancije se nalazi pred ozbiljnim izazovima njene svrsishodnosti. Pored svi više ispoljenih različitosti u modernom vremenu, ljudi još uvijek imaju neke zajedničke crte koje ih povezuju.⁵ To je nada da će uz dobru volju učenje tolerancije biti proces koji se ne prekida sa novim tehnologijama i virtuelizacijama, već se nastavlja.

U velikom obzoru dobrih volja koje postoje, u jednom društvu, neophodna je njihova saglasnost. Govoreći o saglasnosti volja, Džon Plamenac ističe da potpuno saglasje postoji kada god je pravo jednog pojedinca da postupi na određeni način uslovljeno činjenicom da je drugi pojedinac ispoljio namjeru i želju da postupi na identičan način.⁶ Naglašavajući da je saglasnost sa radnjom nekog pojedinca nešto sasvim različito od odobravanja posljedica date radnje, Plamenac već navodi primjere gdje se dobra volja uključuje u proces stvaranja društvenih odnosa po mjeri čovjeka. Pri tome vodeći se idejom Aleksisa de Tokvila, Džon Plamenac ideju tolerancije zasniva na ključnim odrednicama koje počivaju na zadržanim specifičnostima i karakteristikama drugosti od kojih se ne može i ne mora odstupati u tolerisanju opstojanja istih.

4. OSTVARENJE TOLERANCIJE I HUMANIZMA KROZ UČENJE I PRAKSU

Govoriti o toleranciji i humanizmu kroz prizmu djela Džona Plamenca znači raspravljati o ovom fenomenu kroz širu kulturološku sfe-

---

⁴ Eric Voegelin: *Moderrnity without Restraint, The political religions, The New Science of Politics, and Science, Politics and Gnosticism*, Columbia University of Missouri Press, 2009, p. 196.

⁵ Avi Sagi: *Toleration and the possibility of Pluralism*, Princeton, 1998, p. 186–194.

⁶ *Ibid.*, str. 229.

ru, koja obuhvata dva pola: jedan je tolerancija – netolerancija, a drugi trpeljivost – netrpeljivost.

Kada se naglašava netrpeljivost, (ne)svjesno se govori o mržnji. Mnogo više se uradi ako se govori o pozitivnim aspektima te iste stvari, a to je trpeljivost, tolerancija. Neophodno je raditi na kulturi tolerancije, odnosno trpeljivosti, koja ne podrazumijeva dvije binarne mogućnosti – ili ljubav ili mržnja. Znači ne to. Tolerancija ili trpeljivost podrazumijeva, govoreći u izvornom značenju, traženje rješenja kroz saglasnost ili odobravanje. Pri tome se ispoljava neka vrsta ravnodušnosti. Ali netolerancija nije ravnodušnost. Tolerancija je stanje u kome kada se osjeti da nešto smeta, ne dopada se, ostaje se uzdržano od bilo kakvog, ne samo fizičkog nego i verbalnog nasilja. Dakle, uzdržavati se. Pustiti druge da žive, a i onaj koji trpi živi. Jedna je to vrsta specifične kulture koja nedostaje. Ne mora se ljubiti, grliti i obožavati neko i nešto. Čak možda neke stvari u tome se i ne dopadaju. Ali, ukoliko se nešto ne dopada, ne treba voditi krstaški rat protiv toga, nego pustiti da to živi. Naravno, ukoliko ta stvar ne ugrožava direktno nekoga. Direktno ugrožavanje znači da ugrožava slobodu, imovinu, slobodu kretanja i sl. Ali kada su u pitanju nekakve vrijednosti i određena privatnost, na primjer, u sferi homoseksualnosti – to je nešto što može da se dopada ili ne dopada. Ali se prema tome mora biti tolerantan. Zbog toga priča i zalaganja o toleranciji i humanizmu treba da idu u pravcu razvijanja kulture tolerancije, a ne kako da se osuđuje ili napada takvo ponašanje.

Ako ljudi, kako je Džon Plamenac navodio, u toleranciju vjeruju zbog politike, onda se prilikom pravnog normiranja toga fenomena, oličenog u određenom zakonu protiv diskriminacije, uglavnom, pokušava govoriti o toleranciji. Ali, već u tim pričama se pokazuje prilično netolerantno djelovanje, što je posledica politizacije procesa. Mada, tolerancija ne treba da je pitanje i stvar zakona. Pokazuje to da se tolerancija uči i da ona treba da prvenstveno u svom poimanju i doživljavanju sadrži kulturološku dimenziju. Kultura tolerancije nije stvar zakona, već prakse kroz koju pojedinac ostvaruje svoju samodjelatnost i samoobrazovanje.

Što se tiče trivijalnosti konteksta kada je u pitanju govor mržnje i kada je uopšte u pitanju širenje mržnje, ne postoji banalan i manje bitan kontekst. Kada javne ličnosti u jednom trenutku koriste govor mržnje prema jednoj etničkoj zajednici, ili etničko-religijskoj grupi, u sljedećem trenutku će to ispoljiti prema nekoj seksualnoj manjini. Pa će zatim u nekom

sljedećem trenutku koristiti mizoginičan govor, u kome se napadaju žene, pa će u sljedećem trenutku govoriti ružno o Romima. A politička rasprava, recimo, o nekom zakonu o zabrani diskriminacije svodi se na jednu krajnje politički netolerantnu raspravu, gdje se koristi govor mržnje, gdje se koriste ozbiljni nezakoniti načini napada na političke protivnike.

Kada se politički pokuša nametati stanje u kome je tolerancija nešto što mora prirodno da izađe i iz društva i iz ljudi, tada se politički prostor ne može shvatati kao „šuma” u kojoj je sve dozvoljeno. Politički prostor obuhvata ljude koji znaju šta smiju a šta ne smiju. Ali kada se govori o društvu, a ne o političkoj eliti, onda se mora putem svijesti nametati tolerancija kao ideja (Plamenac), a ne da zakonska regulativa djeluje u tom smislu.

Tolerancija predstavlja predvorje kompromisa. Ne mora tolerancija da ima samo spoljašnje, manifestne oblike. Veoma lako se može tolerantan čovjek poistovjetiti sa pojedincem koji je skroman, koji je uplašen. Ili najčešće sa pojedincem koji trpi. Tolerisanje drugosti ne treba da bude prijetnja i ne treba da bude nametnuto. Neophodno je da bude inkorporirano, odnosno prihvaćeno kao vrijednost. Da kompromis i tolerancija prihvatanja različitosti budu proces organskog karaktera. Takođe, i da taj kompromis prihvatanja tuđih karakteristika bude normalan način razmišljanja i ponašanja pojedinaca i grupa koje konstituišu društvo vrijednosti. Međutim, u tom pravcu je kulturološki obrazac, često, pogrešan. Jer u pobjedi nema pobjednika. Pobjeda je samo ako se maksimalno ispune sopstveni ciljevi, koji su često maksimalistički, i potpuno se uništi protivnik. Ako su pojedinac ili grupa tolerantni i koriste kompromis, oni nijesu slabi. A to dalje znači da nijesu izgubili i da nijesu poraženi. Posmatranje tolerancije sa toga aspekta je samo nadogradnja i nadopuna prakse.

Treba naglasiti da se tolerancija, kao i netolerancija uči. Takvo učenje koje dopušta društvo pretvara se u društveno učenje. Društveno učenje nije samo institucionalni sistem naobrazbe već i onaj vaninstitucionalni i cjeloživotni. Prostor društvenog učenja shvaćenog u poimanju Džona Plamenca osim školskih / akademskih struktura, obuhvata i one šire društvene kao što su porodične, religijske, medijske i druge (van)institucionalne i (izvan)državne strukture. Kada neko nešto netolerantno kaže u medijima ili nekim drugim vandržavnim obrazovnim strukturama, to nije beznačajno jer to gleda / čuje desetine /stotine hiljada mladih ljudi. To je značajan problem prakse i to su poruke koje se (ne)opravdavaju.

Prvenstveno mlade ljude treba učiti toleranciji. Treba ih učiti o identitetima, tako da mogu prepoznati pogubne identitete. Insistiranje na pogubnim identitetima može odvesti u ćorsokak i postati kontraproduktivno. Uči se, dakle, tolerancija kao i netolerancija.

Nužno je da stvari tolerisanja različitosti i drugosti uđu u školsko obrazovanje. Da uđu u kurikulum za građansko obrazovanje. Kroz sklanjanje građanskog obrazovanja u stranu i uvođenjem religije u škole stvara se još jedna nova vrsta segregacije. Na tragu misli Džona Plamenca ne treba gubiti puno vremena i puno godina i dozvoliti da se samo jedne društvene organizacije bave mladim ljudima i da pričaju o toleranciji. Nužno je da se društvo, generalno, kroz praksu bavi identitetima, tolerancijom i netolerancijom i prepoznavanjem mehanizama za uvažavanjem različitosti.

Jako malo se zna o nečemu što se proglašava opasnošću po uniformnost ili koegzistenciju društvenih odnosa. U cilju poimanja tolerancije kao društvenog učenja i prakse ne postoji tema koja nije sadržaj javnog diskursa. Tako se često imputira da oni koji su ateisti ili agnostici ne mogu govoriti o religijskim stvarima i sl. Primjeri su to pokušaja nametanja netolerantne prakse. Nema javnog pitanja o kome ne može bilo ko govoriti i poimati ga na svoj specifičan način.

Tolerancija nije da se nešto dopada ili da se nešto voli. Pa čak i da se nešto prihvata. Tolerancija je, upravo, pravo da se kroz društveno učenje i praksu promoviše različitost i drugost kao prednost i bogatstvo određenog ambijenta. Različitosti se ne moraju dopadati, ali se to pravo ne smije osporavati. Pogotovo se ne može vršiti nikakva vrsta socijalnog pritiska putem institucija da se odustane od prava na različitost i drugost. A vrsta organizovanog socijalnog pritiska da se odustane od prava na drugost je nešto što prelazi s onu stranu tolerancije i što na neki način zaslužuje kritiku, kako je to u svom djelu i naglašavao Džon Plamenac.

LITERATURA

- [1] Babić, Mile; Đorđević, Mirko; Stone, Last; Mahmutčehajić, Rusmir: *Tolerancija i religijski principi*, „Forum Bosne”, Sarajevo, 2004.
- [2] Mils, Rajt: *Elita vlasti*, „Vuk Karadžić”, Beograd 1986.
- [3] Plamenac, Džon: *Izabrana djela I – III*, „Pobjeda”, C I D, Podgorica, 2007.
- [4] Sagi, Avi: *Toleration and the Possibility of Pluralism*, Princeton, 1998.

-
- [5] Seligman, Adam: *Tolerancija i tradicija*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2000.
- [6] Voegelin, Eric: *Modernity without Restraint: The political Religions, the new Science of politics, And Science, politics and Gnosticism*, Columbia University of Missouri Press, 2000.
- [7] Vukadinović, Srđan: *Jedinstvo raznolikosti*, „Revija slobodne misli”, Sarajevo, VI-II, 2002.

Srđan VUKADINOVIĆ

TOLERANCE AND HUMANISM IN ACTION JOHN PLAMENAC

Summary

Tolerance of a different, setting and establishment of tolerance in the cultural system of thought and action which sets the foreground people and their needs, the dominant application modernization period of time. The lack of unity of views on society, group and individual, does not mean we necessary need to be confronted with all the diversity with which an individual or group to which they belong do not agree. Tolerance and human relations among people includes a maximum compliance with the manifestations of which there is complete understanding and tolerance, a minimum of disagreement among the insurmountable differences. In that context, the political thought of John Plamenac a powerful one sidedness of the same both in daily life and practice and in the field of scientific cognition. The complexity of the concepts and overall acting on tolerance and humanism recognizes John Plamenac and then convene in synergistic whole structured in: law, democracy, free elections and competition, and active political activities that indicate a good informed and rational, the general will, and respect for private and societal needs / interest in the achievements of the value of diversity. This is a different social, institutional structural segments that help the achievement of tolerance and humanity through social learning and practice. Although the Plamenac individuals believe in tolerance for political reasons, acceptance of diversity can not be imposed or concerted political decisions, but is a matter of long-term learning. Therefore, tolerance and humanity as two key ideas to understand and value the achievements of the individuals and groups require social and practical learning environment that is not only dedicated to religious givens but many of the broader cultural and social existence. Diversity in this way become allsocial well not only and exclusively one sided treated by a social given. The road is to overcome the contradictions and establish a functioning social harmony with the possibility of minimal examples of intolerance.

Key words: tolerance, humanism, the diversity, social learning, practice